הרב יהודה זולדן, באר יהודה – ראש השנה, עמ' 219-228

שיעור יג

מימות עזרא לא מצינו אלול מעובר

(ראש השנה יט ע"ב)

הקדמה
א. בימי עזרא היה חודש אלול מעובר
ב. שני הכינוסים בראש השנה התקיימו בא' בתשרי
ג. צום באסרו חג
סיכום

הקדמה

בגמרא (יט ע"ב) צוינו דברי רבי חיננא בר כהנא שאמר בשם האמורא רב: "מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר". תוספות דייקו מפסוקים בספר נחמיה שמהם ניתן ללמוד שבימי עזרא חודש אלול היה מעובר. בדברים להלן נעיין בהוכחות תוספות שטענו שיש "סמך קצת לדבר".

א. בימי עזרא היה חודש אלול מעובר

בגמרא (יט ע"ב) נאמר:

> "על אלול מפני ראש השנה, ועל תשרי מפני תקנת המועדות".
> כיון דנפקי להו לאלול, אתשרי למה להו? וכי תימא: דלמא עברוה לאלול, והאמר רבי חיננא בר כהנא אמר רב: מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר!
> לא מצינו דלא איצטריך, הא איצטריך מעברינן ליה.[1]
> הא מיקלקל ראש השנה?
> מוטב תיקלקל ראש השנה, ולא יתקלקלו כולהו מועדות. דיקא נמי, דקתני: "על תשרי מפני תקנת המועדות". שמע מינה.

הגמרא שאלה מדוע השלוחים יוצאים להודיע על חודש תשרי, הרי חודש אלול הוא חודש חסר מאחר "שמימות עזרא לא מצינו אלול מעובר" ויכולים לדעת באילו ימים יהיו חגי תשרי? תשובת הגמרא היא שבדרך כלל לא עיברו את אלול, אך אם היה צורך היו מעברים ולכן שלחו שליחים. הרמב"ם (פירוש המשנה, א, ג) הסביר את האמור במשנה: "על אלול מפני ראש השנה, לפי שאלול **על הרוב** עשרים ותשעה יום וכשידעו ראש חדש אלול ידעו ראש השנה בדרך כלל, והיו יוצאין על תשרי כדי שידעו ראש השנה בדיוק לפי שאפשר שיהיה אלול שלשים יום".[2]

---

1 דברי רבי חיננא בר כהנא בשמו של רב נזכרו גם בגמרא להלן (לב ע"א) ובמסכת ביצה (ו ע"א, כב ע"ב). בירושלמי (שביעית י, א; ראש השנה ג, א; נדרים ו, ח; סנהדרין א, ב) נאמר: "רב אמר: תשרי לא נתעבר מימיו". הכוונה היא שראש חודש תשרי לא נתעבר מימיו.

2 הרב צדוק הכהן (פרי צדיק - ראש השנה, כז) כתב שהיום הראשון של ראש השנה – יש בו הארה של תורה שבכתב (כמו שכתוב [נחמיה ח, א] שקראו בספר התורה), והיום השני קשור להארה של תורה שבעל פה (כמו שכתוב [שם יג] "להשכיל אל דברי התורה"). ולכן דווקא אחרי ימי בית שני, שאז נתייסדה תורה שבעל פה על ידי תלמידי בית הלל ובית שמאי שהייתה מחלוקתם לשם שמים, תוקן לעשות שני ימים ראש השנה כל השנים. בימי עזרא עצמו היה גם אלול מעובר כיוון שעזרא הוא שורש התגלות תורה שבעל פה.

רש"י (ד"ה הא איצטריך) הסביר מדוע היו שנים שהיו מעברים את חודש אלול. הוא ציין לגמרא (כ ע"א) שבה נאמר שהיו מעברים כדי שלא יקרה ששבת ויום טוב צמודים "משום ירקיא" – שהירקות הטריים לא יירקבו, או שהיו מעברים "משום מתיא" – כדי שיום הכיפורים ושבת לא יהיו צמודים כי אז במשך יומיים לא ניתן לקבור אדם שמת.[3] שאלה הגמרא, אם יעברו את אלול ייווצר מצב שבני הגולה לא יעשו את ראש השנה בזמן, כי הם יניחו שחודש אלול חסר כמו שבדרך כלל? תשובת הגמרא היא שעדיף שלא ידעו על ראש השנה, אך הם ידעו בוודאות על יום הכיפורים, סוכות ושמיני עצרת.[4]

התוספות (ד"ה מימות עזרא) ביססו את האמירה של רבי חיננא בר כהנא אמר רב שמימות עזרא לא מצינו אלול מעובר, על פסוקים בנחמיה:

> מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר – משמע דבימי עזרא היה מעובר, וסמך קצת לדבר.[5]
>
> [א] דכתיב "ויגע החדש השביעי" (נחמיה ז, עב), וכתיב "ויביא עזרא הכהן את התורה" (שם), וכתיב "ביום אחד לחדש השביעי" (שם ח, ב) וכתיב "ויקרא בו" (שם ג) וכתיב ביה "היום קדש" (שם ט) וכתיב "וביום השני נאספו ראשי האבות לכל העם הכהנים והלוים אל עזרא הסופר ולהשכיל אל דברי התורה" (שם יג). משמע שעשו שני ימים טובים של ראש השנה, וקרי ליה שני למילתא.
>
> [ב] וכתיב נמי "וביום עשרים וארבעה לחדש נאספו כל ישראל בצום ובשקים" (שם ט, א) משמע לפי שאז היה מוצאי סוכות נאספו. ואי לאו דעברוהו ועשו סוכות בט"ו בו אם כן י"ד דירחא וח' דסוכות הרי כ"ב [בתשרי] ויום כ"ג [בתשרי] מוצאי סוכות. ואין לומר דשבקוה לתעניתייהו משום מחרת יום טוב ומשום כך המתינו עד כ"ד בו [בתשרי], דמאז לא היו נוהגין בו. ועוד שהרי דבר שבצבור היה. אלא שמע מינה דעברוה לאלול.

בפסוקים בספר נחמיה מתואר שקיימו את מועדי תשרי לאחר שסיימו לבנות את החומה של בית המקדש השני כמה ימים קודם לכן. תוספות הוכיחו את דבריהם מהאמור בפסוקים בנוגע ליום הראשון וליום השני, וכן ממה שקרה שם לאחר חג סוכות.

[א] בפסוק נאמר שביום הראשון של החודש השביעי עזרא קרא בפני כל העם מספר התורה, ובעקבות הקריאה השומעים בכו והתאבלו. עזרא ונחמיה וכן הלויים הורו לעם שלא לבכות אלא לשמוח ולאכול משמנים ולשתות ממתקים ולשלוח מנות. שלוש פעמים הם אמרו לעם שהיום הוא יום קדוש: "היום קודש הוא לה'... כי קדוש היום לאדוננו... כי היום קדוש" (שם ט-יא). ביום השני התכנסו ראשי האבות הכוהנים והלויים לפני עזרא, והוא לימד אותם על מצוות חג הסוכות (שם יג-טו) והם יצאו להביא עצים לבניית הסוכה ולסכך (שם טז-יח). ההנחה של תוספות היא שהיום השני שנזכר שם הוא היום השני של ראש השנה. אם כן, היום הראשון שמתואר שם הוא היום השלושים של אלול, והיום השני שמתואר שם הוא א' בתשרי, ומכאן שבאותה שנה עיברו את אלול.

[ב] בפסוקים שם מתואר שכל הקהל חגגו את חג סוכות ושמיני עצרת: "ויעשו חג שבעת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט" (שם יח). הפסוק הבא אחריו הוא הפסוק שציטטו תוספות: "וביום

---

3 ראה גם רש"י (סנהדרין יג ע"א ד"ה חג האסיף). התוספות (יט ע"ב ד"ה ואל יתקלקלו) הסבירו אחרת.

4 היו מצבים שעיברו את אלול גם לאחר ימי עזרא וההודעה על כך הגיעה ביום הכיפורים או אף לאחר מכן. ראה בהרחבה בשיעור טז: נאמנות השליחים שמודיעים על הכרזת בית הדין.

5 ראשונים נוספים כתבו כדברי התוספות: תוספות רא"ש, תוספות ישנים, הר"ן (יט ע"ב); הרב אברהם ב"ר יואל הלוי (ספר הראב"ה, ג הלכות יום טוב סי' תשיט), ועוד. גם רבנו חננאל ורש"י (ביצה ו ע"א) כתבו שמשמע שבימות עזרא עיברו את אלול.

עשרים וארבעה לחדש נאספו כל ישראל בצום ובשקים" (שם ט, א). ההנחה היא שיום תענית זה היה מיד לאחר שמיני עצרת. כשחודש אלול חסר, שמיני עצרת חל בכ"ב תשרי, והיום שלמחרת (אסרו חג) הוא בכ"ג בתשרי. בפסוק נאמר שהם התענו ביום עשרים וארבעה לחודש, והכוונה היא שהם התענו ביום העשרים וארבעה מאז היום הראשון של ראש השנה שהיה ביום השלושים של חודש אלול. זו הוכחה נוספת שבאותה שנה עיברו את אלול. התוספות כתבו שניתן להסביר שהם ציינו שמיני עצרת בכ"ב בתשרי ובכ"ג בתשרי היה אסרו חג ולא רצו להתענות בו ולכן קבעו את התענית בכ"ד בו, אך הם שללו אפשרות זו "דמאז לא היו נוהגין בו" – עוד לא היו נוהגים לציין את היום שלמחרת כאסרו חג. בנוסף כתבו תוספות: "ועוד, שהרי דבר שבצבור היה". גם אם נניח שיום כ"ג בתשרי היה אסרו חג, תענית ציבור דוחה אסרו חג.

ב. שני הכינוסים בראש השנה התקיימו בא' בתשרי

לפי התוספות בימי עזרא ונחמיה עיברו את חודש אלול, והתיאור בפסוקים של היום הראשון היה ביום השלושים של חודש אלול, והתיאור של היום השני היה ביום הראשון של חודש תשרי. אם אכן עיברו את אלול, אזי יום ראש השנה היה ביום השני בא' התשרי, אך לפי התיאור בפסוקים היום המרכזי היה ביום הראשון. עזרא קרא את התורה בפני כל העם, והעם בכו והתאבלו, והיה צורך להסביר שהיום הוא יום של שמחה ויש לאכול ולשתות, וכאמור שלוש פעמים נאמר לעם שהיום הוא יום קדוש. היום השני הוא זה שצריך להיות היום המרכזי, אך לפי המתואר בפסוקים רק ראשי הקהל התכנסו ועזרא לימד אותם על המצוות של חג הסוכות.[6]

יש להקשות עוד בנוגע להוכחת תוספות מיום התענית שלאחר חג סוכות. בגמרא (סוכה מה ע"ב) נאמר:

> אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחי, ורבי יוחנן משום רבי שמעון המחוזי משום רבי יוחנן המכותי: כל העושה איסור לחג באכילה ושתיה - מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר "אסרו חג בעבתים עד קרנות המזבח" (תהילים קיח, כז).

רש"י (ד"ה באכילה ושתיה) כתב בשם יש אומרים שהכוונה היא ל"יום שלאחר החג". אוסרים – קושרים את היום הנוסף לחג.

אסרו חג נזכר גם בירושלמי (עבודה זרה א, א) בשם "בריה דמועדא",[7] ובירושלמי שם נזכר גם הפסוק מנחמיה בנוגע לצום לאחר החג, בו דן התוספות. במשנה (עבודה זרה שם) נאמר שלפי רבי ישמעאל אסור לשאת ולתת עם הגויים שלושה ימים לפני אידיהם, ושלושה ימים אחרי אידיהם. בגמרא נאמר:

> חברייא אמרי: טעמא דרבי ישמעאל משום בריה דמועדא. ...אמר רבי יודן: קרייא מסייע למה דאמרי חברייא "וביום עשרים וארבעה לחדש השביעי נאספו בני ישראל בצום ובכי ובשקים ואדמה עליהם" (נחמיה ט, א). ולמה לא אמר בעשרים ושלשה? משום בריה דמועדא.

---

6 על לימוד הלכות סוכות וקיומם ע"י הקהל בעקבות מעמד זה, בהרחבה בספרי: " 'צאו ההר והביאו...' – מיני העצים לדפנות ולסכך", באר יהודה – סוכה, עמ' 260-268.

7 הרב יוסף קארו (בית יוסף, אורח חיים, סי' תצד, ג) כתב בשם התוספות רי"ד (חגיגה יח ע"א) שציין לירושלמי וגרס: "בנה דמועדא" – בן המועד. הרב משה מרגלית (פני משה שם) הסביר: "משום בריה דמועדא - בריה לשון סעודה, כמו 'הביאי הבריה' (שמואל ב, יג, י), 'ולא ברה אתם לחם' (שם יב, ז). וכלומר שלאחר החג שלהם גם כן עושין שמחה ומתענגין בסעודת המועד שלהן שנשאר". ראה עוד: הרב שלום נתן רענן (בשמן רענן, ב, עמ' מה).

רבינו חננאל (עבודה זרה ז ע"ב) ציין לדברי הירושלמי הללו וכתב: "משום בריה דמועדא, כלומר יום אסרו חג מן המועד הוא חשוב. לפיכך לא קבעו בו צום". לפי חברייא הגויים עושים סעודה גם לאחר החג שלהם, ולכן אחר יום אידם, חשוב כמו יום אידם ולכן אסר רבי ישמעאל. רבי יודן – רבי יהודה, הוכיח מהפסוק בנחמיה שצמו בכ"ד בתשרי מפני שלא גזרו צום בכ"ג בתשרי כי יום זה הוא "בריה דמועדא" – אסרו חג, יום שמחה שאחר החג.

לפי דברי רבי יהודה נראה שאין כל הוכחה מהפסוק הזה שעברו את השנה. לפיו שמיני עצרת היה בכ"ב תשרי, למחרת בכ"ג תשרי היה אסרו חג, ובכ"ד תשרי גזרו צום. בפסוק כתוב: "וביום עשרים וארבעה **לחדש הזה** נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם", משמע שמדובר על היום העשרים וארבעה בחודש תשרי, ולא ביום העשרים וארבעה מאז היום הראשון שעזרא כינס את העם.[8] הרב יעקב ישראל קנייבסקי (קהלות יעקב, ראש השנה, סי' יח) כתב שלא סביר שיום כ"ד בחודש יתייחס ליום ל' באלול: "כיון דאין ליום זה שום קשר וחיבור עם יום ראשון של ראש השנה ולמנין החודש שהוא בכ"ג".[9] יוצא אם כן שההוכחה של התוספות מהמסופר בספר נחמיה איננה הכרחית ויתכן שזו הסיבה שהתוספות פתח את דבריו וכתב: "...משמע דבימי עזרא היה מעובר, **וסמך קצת** לדבר כדכתיב...".

נראה להסביר את התוספות על בסיס ההצעה ששני הכינוסים הללו היו באותו היום:

"ביום אחד לחודש השביעי" (שם ח, ב) זהו היום הראשון של ה"חודש השביעי" - חודש תשרי. עד חצות יום זה קראו את התורה בפני העם – האנשים, הנשים והמבינים (שם ג), ועל יום זה אמרו לעם שהוא קדוש ויש לאכול לשתות ולשמוח בו, ולשלוח מנות, וכפי שהם אכן עשו כשהלכו לבתיהם.

"וביום השני" (שם יג) – באותו היום לאחר שכבר הלכו הכל לבתיהם לאכול ולשמוח, כינס עזרא את ראשי העם, והם המשיכו ללמוד תורה ועסקו במצוות סוכה וארבעה מינים. הביטוי "וביום השני" הוא ביחס ליום הקודם, היום השלושים לחודש אלול. לא נאמר בפסוק 'וביום השני בחודש השביעי'. תוספות ביסס את הוכחתו שעברו את אלול באותה שנה על המילים הללו "וביום השני", מאחר שקיום יום ראשון של ראש השנה לא מלמד דבר על כך שעשו יומיים ראש השנה.[10]

---

8 לאחר סיום חנוכת בית המקדש הראשון וחגיגת חג סוכות נאמר בפסוקים: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג ...שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום. ביום השמיני שלח את העם" (מלכים א, ח, סה-סו)- שלחו את העם בשמיני עצרת. בפסוק המקביל: "ויעש שלמה את החג בעת ההיא שבעת ימים...ויעשו ביום השמיני עצרת כי חנכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים. וביום עשרים ושלשה לחדש השביעי שלח את העם" (דברי הימים ב, ז, ח-י) – שלחו את העם בכ"ג בתשרי. בתוספתא (סוכה ד, י) הוסבר פשר שני התאריכים: "הא כיצד? נפטרו מבעוד יום, והשכימו והלכו להם". עולי הרגלים נפרדו מהמלך בשמיני עצרת – כ"ב בתשרי (הפסוק בספר מלכים), אחר כך הם לנו בירושלים, ולמחרת ביום כ"ג בתשרי הם קמו והלכו לבתיהם (הפסוק בספר דברי הימים). במדרש (בראשית רבה פרשה לה סימן ג) נאמר: "נטלו ממנו רשות [ביום השמיני], והמתינו שם ימים אחרים וחזרו ונטלו ממנו רשות פעם שנייה לכך נאמר 'ביום עשרים ושלשה לחדש השביעי שלח את העם' ". לא נאמר שבאותה שנה בה חנכו הבית היה אלול מעובר, ולכן שם ברור ששמיני עצרת הוא בכ"ב בתשרי, והיום למחרת הוא "עשרים ושלשה לחדש השביעי".

9 המהרש"א (יט ע"ב) הסביר שכשם שהיום השני (שם ח, יג) מתייחס ליום הראשון של החג ולא לתאריך בחודש, כך גם היום העשרים וארבעה מתייחס ליום הראשון של החג. אך, כאמור, בהמשך הפסוק כתוב: "וביום עשרים וארבעה **לחדש הזה**" (שם ט, א) ומשמע שמדובר על חודש תשרי. כשכתוב "וביום השני" לא נוספו המילים 'בחודש הזה' או 'בחודש השביעי'.

10 ראה בספרי: "הקהל ומועדי תשרי בבית שני", חגי יהודה וישראל, עמ' 186-194, שם הסברתי שעזרא קיים באותו ראש השנה מעין מעמד הקהל, ואשר על כן ייתכן שאחר הצהריים הוא לימד אותם הלכות נוספות הקשורות לחג הסוכות.

על פי דברינו, ניתן להסביר עוד פרטים הקשורים לאותו מעמד. מסופר שהעם בכו והתאבלו כששמעו את עזרא קורא בתורה (שם ט), והיה צריך לומר להם שהיום הוא יום שמחה ויום קדוש ויש לאכול ולשתות "ושלחו מנות לאין נכון לו" (שם י). בגמרא (ביצה טו ע"ב) נאמר: "מאי 'לאין נכון לו'? אמר רב חסדא: למי שלא הניח עירובי תבשילין". לפי האמור בפסוק, המעמד בו הם בכו והתאבלו ונאמר להם שיש לשמוח ולשלוח מנות היה ביום הראשון שהם התכנסו – ביום ששי. אם כן מה הצורך בעירוב תבשילין? אלא שכדברינו ההתכנסות היתה ביום הראשון לחודש תשרי, ולפי דברי רב חסדא יום זה היה בשבת. יום קודם לכן, ביום השלושים של חודש אלול שהיה יום ששי, הם ציינו גם כן ראש השנה, אך לא באו עדים ועל כן עברו את החודש, ושני הכינוסים עליהם מסופר בספר נחמיה היה למחרת בשבת בא' בתשרי.[11]

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (שאלתות דרב אחאי, שאילתא קנח, העמק שאילה ס"ק א, עמ' רנב), שאל: מדוע הם בכו והתאבלו? תשובתו היא שהם ידעו שבבבל עושים שני ימים ראש השנה ובארץ ישראל יום אחד, אך לא ידעו שגם בארץ ישראל ייתכן שיהיה צורך לעשות יום נוסף ראש השנה. כשהעם בא ביום השני להתפלל וראה שעושים שוב יום ראש השנה, הם "טעו בדבר ולא עלה על דעתם שלא באו עדים בזמנו, וחשבו שהוא תקנה לנהוג שני ימים לעולם משום שמא יחרב בית המקדש ולא יקדשו את החודש בירושלים, וכמו שמתקנים היום יום טוב שני של גלויות אע"ג דבקיאים בקביעא דירחא משום קלקול, ומשום הכי נבהלו וזכרו ענין חורבן בית המקדש והתחילו לבכות ולהתאבל כשמעם את דברי התורה שקוראים גם היום בפרשת ראש השנה", ולכן היה צריך לומר שזה יום קדוש ושמח ויש לאכול ולשתות.

לפי דברינו, ההסברים הללו הם על בסיס ההנחה שכל זה קרה ביום הראשון של החודש השביעי, שהוא היום השני של ראש השנה. זאת מפני שביום זה כתוב שהם בכו והתאבלו והיה צורך להסביר להם מדוע היום הוא יום קדוש.

דברים דומים לדברי הנצי"ב כתב הרב שלמה כהן (שו"ת בנין שלמה, ב, אורח חיים סי' נ) אך בהדגש אחר. הם בכו כי החודש היה מעובר, והם לא ראו את בית הדין מקדש את החודש "בו ביום, סברו שאין היום מקודש לראש השנה ולכן בכו. והשיב להם ד'אכלו משמנים ושתו ממתקים כי קדוש היום לאדוננו' (נחמיה ח, י), והיינו דאף דלא נתקדש החודש ע"י בית דין של מטה, מ"מ נתקדש החודש בשמים ע"י בית דין של מעלה, דזהו דאמר 'כי קדוש היום לאדונינו'", וכדברי רבי אלעזר ברבי צדוק (כד ע"א): "אם לא נראה בזמנו – אין מקדשין אותו, שכבר קידשוהו שמים".

גם לפי הסבר זה, ההנחה היא שכל זה קרה ביום הראשון של החודש השביעי, שהוא היום השני של ראש השנה, ויום קודם לכן – ביום השלושים של חודש אלול – הם ציינו גם כן כראש השנה.

ג. צום באסרו חג

לעיל הקשינו מדברי רבי יהודה בירושלמי (עבודה זרה שם) שהצום שקבעו היה ביום שאחר אסרו חג, ודבריו סותרים את דברי התוספות. לפי הסברנו כך היה סדר הדברים: "ביום אחד לחודש השביעי" הייתה התכנסות של כל הקהל עד הצהריים, ואחר הצהריים הייתה התכנסות של ראשי

11 התוספות (פסחים נח ע"ב ד"ה כאילו חל) כתבו שגם כשקידשו על פי הראייה "היו נזהרין שלא יבאו תרי שבי בהדי הדדי דאמרינן בהדיא פרק קמא דראש השנה (דף כ.) מאיימין על העדים על החדש שנראה בזמנו לומר שלא ראו", ואם כן היו מקפידים שראש השנה לא יחול ביום שישי. אמנם הרב זרחיה הלוי (המאור הגדול, סנהדרין ג ע"א בדפי הרי"ף) כתב שרק בדורות מאוחרים הקפידו על "לא אד"ו ראש", והר"ן (סנהדרין יג ע"ב) הסביר שכוונתו היא שרק מימי עולא נהגו כן, שהוא שאמר (ראש השנה כ ע"א): "ידעין חברין בבלאי מאי טיבותא עבדינן בהדייהו". מכל מקום נראה להסביר שבאותה שנה לא הגיעו עדים ביום שישי שהיה היום השלושים, וממילא ראש השנה צוין בשבת באחד לחודש תשרי.

הקהל בלבד, והוא היום הקדוש – יום ראש השנה. הם עשו את חג סוכות מט"ו בתשרי עד כ"ב בתשרי, בכ"ג בתשרי היה אסרו חג, ולמחרת "**וביום עשרים וארבעה לחדש הזה** נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם" (שם ט, א). אלא שהתוספות לא הבינו כך את הפסוק ופירשו שהיום העשרים וארבעה שצוין בפסוק, מתייחס ליום השלושים של חודש אלול, על אף שכתוב בפסוק "לחודש הזה".[12] נראה שהתוספות לא קיבלו את טעמו של רבי יהודה לדברי רבי ישמעאל שאמר שאין לקיים משא ומתן עם גויים שלושה ימים אחר אידיהן, מאותה סיבה שרבי בא בירושלמי (שם) לא קיבל. קשה לקבל שהטעם לדברי רבי ישמעאל בנוגע לאידיהם של גויים מבוסס על מנהג שמקורו במועדי ישראל. רבי בא אמר טעם אחר לדברי רבי ישמעאל ולא למד דבר מהפסוק בספר נחמיה.

אמנם תוספות לא ציינו בדבריהם כלל את דברי הירושלמי הללו אך ייתכן שרמזו לכך שאין ללמוד מהפסוקים בנחמיה על אסרו חג. התוספות כתבו: "ואין לומר דשבקוה לתעניתייהו משום מחרת יום טוב ומשום כך המתינו עד כ"ד בו, **דמאז** לא היו נוהגין בו". מה כוונת תוספות "**דמאז** לא היו נוהגים בו"? הרב שמואל קלן (מחצית השקל, שולחן ערוך אורח חיים סי' תכט ס"ק ח) כתב: "...בימי התוספות היו נוהגים איסור תענית באסרו חג, אלא דבימי עזרא סבירא להו להתוספות דעדיין לא נהגו בו איסור".[13] אלא שלפי הסבר זה היה צריך להיות כתוב 'דאז לא היו נוהגין בו'. נראה להציע שתוספות התכוונו לומר "דמאז" – מהמסופר בפסוק הזה בספר נחמיה – אין הכרח ללמוד על איסור תענית באסרו חג.

עוד כתבו התוספות: "ועוד שהרי דבר שבצבור היה". נראה שכוונת תוספות לומר שמאחר שמדובר על תענית ציבור, לא רצו לדחות, ומיד לאחר החג קבעו צום.

אך על פי דברי רב חסדא (ביצה טו ע"ב) שאמר שא' בתשרי חל בשבת, גם כ"ב בתשרי – שמיני עצרת – חל בשבת ולמחרת הוא כ"ג בתשרי.[14] הרב יעקב ישראל קנייבסקי (קהלות יעקב, ראש

---

12 לעיל ציינו את קושיית הרב קנייבסקי לפיו אין קשר מהותי בין היום העשרים וארבעה לחודש לבין היום השלושים לחודש אלול. הרב קנייבסקי השיב על פי הר"ן (נדרים ס ע"ב ד"ה ומהא שמעינן) שהחודש מתחיל ביום הראשון של ראש חודש [א' דראש חודש] שהוא היום השלושים של החודש שעבר. על פי דברים אלו, יצא שוב שההתכנסות ביום הראשון לחודש השביעי לא הייתה ביום המרכזי של ראש השנה אלא ביום השלושים של אלול. אך יש להעיר עוד שהרמב"ם (הל' קידוש החודש ח, ד; הל' נדרים י, ג; פהמ"ש נדרים ח, א) חלק על הר"ן. אמנם הסוגיה שם עוסקת כשמדובר בלוח הקבוע על פי החשבון ואילו בימי עזרא קידשו על פי הראייה, ושם אכן הדין הוא (רמב"ם הל' קידוש החודש ג, ו): "שאם באו עדים לאחר המנחה נוהגים אותו היום קדש ולמחר קדש", ומקריבים את קרבן המוסף ביום השלושים ואחד, אבל מונים את מנין החודש מהיום השלושים. אלא שכנראה באותה שנה לא הגיעו עדים כלל במשך היום השלושים.

13 הרמ"א (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תכט, ב) כתב: "ונוהגין להרבות קצת באכילה ושתיה ביום אחר החג, והוא אסרו חג". נושאי הכלים דנו אם כוונתו לומר שאסור להתענות או שמותר להתענות, מאחר שהרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תצד, א) כתב בנוגע לאסרו חג שבועות שאסור להתענות, ומשמע שבאסרו חג של פסח וסוכות מותר. הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם, סי' תכט ס"ק ח) כתב שמהתוספות בראש השנה (יט ע"ב) משמע שהמנהג הוא שלא להתענות. נראה שבאסרו חג פסח יהיה אסור להתענות כמו שאין מתענים בכל החודש, ובאסרו חג שבועות אסור כדברי השולחן ערוך. הדיון הוא רק בנוגע לאסרו חג סוכות. יש לציין שהגר"א (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תצד, ג) כתב על דברי השולחן ערוך שאסר להתענות באסרו חג שבועות שהמקור לדין זה הוא הגמרא (סוכה מה ע"ב) ודברי רבי ישמעאל בירושלמי (עבודה זרה א, א). ראה גם בדברי החיד"א (ברכי יוסף שם).

14 הרב יעקב עמדין (יט ע"ב) ציין גם כן לדברי רב חסדא הללו, וכתב על בסיס דברי התוספות: "נמצא שעשו אז ראש השנה ביום ששי. אם כן חל מחרת שמיני עצרת בשבת, לכן ודאי לא יכלו לקבעו תענית. לא משום מוצאי יום טוב ולא משום דעברוהו לאלול הוא". לפי חשבון זה גם שמיני עצרת – כ"ב בתשרי, היה ביום ששי, ולכן קבעו את הצום ביום ראשון כ"ד בתשרי. כך העיר גם הרב יהושע פלק (פני יהושע, יט ע"ב). כאמור לדברינו, ראש השנה – א' בתשרי, ושמיני עצרת – כ"ב בתשרי, היו בשבת ולא ביום ששי.

השנה, סי׳ יח) הסביר שלא קבעו צום למחרת ביום ראשון, לא מפני שזהו אסרו חג, אלא מפני שאין קובעים לכתחילה צום לאחר יום טוב, כאמור במשנה (תענית כו ע״א):

> ואנשי המעמד היו מתענין ארבעה ימים בשבוע מיום שני ועד יום חמישי, ולא היו מתענין... באחד בשבת, כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג ליגיעה ותענית וימותו.[15]

אמנם הוא לא ציין שאותו יום טוב – שמיני עצרת, גם היה בשבת. הוא כתב עוד שאולי לקבוע צום פעם אחת בכל זאת יהיה מותר למחרת יום טוב. אך נראה שכאשר מדובר על צומות קבועים בלוח השנה, או צום שתאריכו בשבת והוא נדחה ליום ראשון, צמים ביום ראשון. אך צום שאינו קבוע בלוח השנה, אין קובעים אותו ביום ראשון.

סיכום

לפי רב מימי עזרא ואילך חודש אלול תמיד חודש חסר. אמנם אם נוצר מצב שבו יש צורך לעבר, מעברים. תוספות דייקו מפסוקים בספר נחמיה שחודש אלול היה מעובר. פסוקים אלו מתארים קיום מיוחד של מועדי תשרי לאחר סיום בניית החומה, ומאחר שנזכר בנוגע לראש השנה שהיו שני ימי חג, משמע שעיברו את אלול. הדבר גם התאים לכך שהם קבעו צום לאחר סוכות ביום העשרים וארבעה מהיום הראשון של ראש השנה, שהוא היום השלושים של חודש אלול.

מדברי התוספות עולה שההתכנסות הגדולה של העם ללימוד תורה ולמעמד שבו הם בכו והתאבלו והיה צורך ללמדם שהיום הוא יום קדוש, יום של שמחה ושל אכילה ושתייה, היה ביום הראשון – היום השלושים של חודש אלול; והיום השני שבו התכנסו רק ראשי הקהל ללימוד על חג סוכות היה ביום שבו התקדש חודש תשרי, היום הראשון של החודש השביעי.

לנו נראה ששני הכינוסים היו באותו יום – ביום השני של ראש השנה, שהוא היום הראשון של החודש השביעי. עזרא קרא בתורה והסביר את הכתוב בה עד חצות היום, והעם הלכו ״לאכול ולשתות ולשלוח מנות ולעשות שמחה גדולה כי הבינו בדברים אשר הודיעו להם״ (נחמיה ח, יב). לאחר מכן, בהמשך אותו היום, התכנסו ראשי האבות ולמדו על מצוות חג הסוכות. על הכינוס של ראשי האבות נאמר בפסוק שהוא היה ״ביום השני״ (שם יג) והכוונה היא שהוא היה ביום השני, למחרת היום הראשון – היום השלושים של חודש אלול, אך גם הוא התקיים ביום הראשון של החודש השביעי. לפי דברי רב חסדא, היום הראשון ל׳ בתשרי היה אז ביום שישי, והיום השני א׳ בתשרי היה בשבת.

בנוגע לצום שהם קבעו לאחר סוכות, בפסוק נאמר שהם נאספו ״ביום עשרים וארבעה לחודש״, ולפי התוספות הכוונה היא ליום העשרים וארבעה מאז היום הראשון של ראש השנה – ל׳ באלול, דהיינו כ״ג בתשרי. לפי תוספות יום הצום היה למחרת שמיני עצרת באסרו חג, אלא שאז עוד לא נהגו לאסור לצום ביום זה. לפי הסברנו, ששני הכינוסים היו באחד לחודש השביעי ביום השני של ראש השנה שהיה גם שבת, גם שמיני עצרת היה בשבת בכ״ב בתשרי, והצום נקבע ליום ״עשרים וארבעה לחודש הזה״, כ״ד בתשרי, שהיה אז יום שני. הוא לא נקבע ליום ראשון כדי שלא להסמיך יום צום לשבת. אין מדובר על תענית קבועה בלוח השנה, וכן לא על תענית יחיד שחייבים לקיימה דווקא ביום ראשון.

---

15 בגמרא (תענית כז ע״ב) נתנו אמוראים טעמים נוספים לכך שאנשי המעמדות אינם מתענים ביום ראשון. הרמב״ם (הל׳ כלי המקדש ו, ג) פסק: ״ובאחד בשבת אינם מתענים כדי שלא יצאו מעונג שבת לצום״, אך לא כתב שיש סכנה שימותו.